

МОДЕЛІ І СХЕМИ ПРОФІЛАКТИЧНОЇ РОБОТИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ УНІВЕРСИТЕТУ

Тетяна НАДВИНИЧНА

Copyright © 2016
УДК 159.9 : 378

Tetiana Nadvynychna MODELS AND SCHEMES OF PROPHYLACTIC WORK OF PSYCHOLOGICAL SERVICE OF UNIVERSITY

Постановка наукової проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства психологічна служба, як одна з ключових ланок функціонування будь-якої установи, для вирішення конкретних завдань супроводу особистісного розвитку та збереження психічного здоров'я людини на всіх її вікових етапах досить широко презентована у різних сферах життя і соціальної діяльності (медицина, освіта, виробництво, спорт, бізнесові структури, політика тощо). У нашій державі найбільш масовою в організаційному плані психологічна служба оприявлена у системі освіти (О.Г. Асмолов, І.В. Дубровіна, Т. Л. Надвична, В.Г. Панок, Г.М. Прихожан, А.О. Реан, Л.М. Фрідман, А.В. Фурман, Г.О. Цукерман, Т.І. Чиркова, Т.С. Яценко та ін.), де вона розглядається як інтегральне явище психологічної практики, яке поєднує теоретичний, методологічний, методичний, прикладний, суто практичний та організаційний аспекти. Нині відбувається уточнення змісту, напрямків та завдань її діяльності [див. 43]. Особливо це актуально для *психопрофілактики*, сутнісний зміст якої є одним із найневизначенішим серед всіх інших видів діяльності фахівців психологічної служби в системі освіти як у цілому, так і у ВНЗ зокрема.

Грунтовний аналіз наукових джерел свідчить про те, що у процесі становлення психологічної служби в освітній сфері при виділенні психопрофілактики як самостійного виду діяльності відбувалося поступове і невпинне переосмислення її онтології: спочатку профілактика розглядалася як один із видів роботи психолога з попередження можливого неблагополуччя у психічному та особистісному розвитку дитини, трохи згодом вона була визначена вже як спеціальний вид діяльності фахівця, спрямований на активне сприяння

розвитку особистості у різних видах установ та організацій. Нині найбільш поширеним є підхід, згідно з яким психопрофілактика визначається як самостійний, системоутворювальний вид діяльності психолога, спрямований на попередження можливого неблагополуччя, а також збереження і зміцнення психічного здоров'я усіх учасників освітнього процесу. Так, у наших попередніх роботах, здійснених під керівництвом проф. А.В. Фурмана [42–43] в контексті дослідження теоретико-методологічних засад повноцінної діяльності психологічної служби ВНЗ та пропонуваної оргтехнологічної моделі її функціонування, було окреслено основні напрями діяльності фахівців даного структурного підрозділу (зокрема, й психопрофілактичного) і розпочата робота щодо узмістовлення завдань і функцій, деталізації засобово-інструментального наповнення їхньої роботи.

Виділення раніше невиділених частин загальної проблематики. Аналіз сучасного стану психологічної служби у системі вищої освіти підтверджує той факт, що, незважаючи на достатню розробленість змісту, мети, завдань, принципів, моделей, напрямів, видів діяльності фахівців цього структурного підрозділу, в її діяльності спостерігаються певні суперечності і проблеми, які в різному співвідношенні супроводжують її протягом усього періоду становлення та розвитку. Зокрема, до таких проблем належить сутнісна невизначеність змісту, форм, методів і засобів психопрофілактичної діяльності фахівців психологічної служби університету (ПСУ).

Метою статті є теоретико-прикладне опрацювання оптимального психопрофілактичного змісту професійної діяльності психологів ПСУ.

1. МЕТА, ЗАВДАННЯ ТА ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ПСИХОПРОФІЛАКТИКИ

Грунтовний аналіз довідкової, нормативної, психолого-педагогічної та іншої літератури показав, що дослідженню питань, які стосуються різноманітних аспектів психопрофілактичної діяльності ПСУ, присвячено дуже мало уваги. Така ж ситуація наявна і з документами, що регламентують діяльність психолога: якщо відносно психодіагностики, психокорекції і психоконсультації останні достатньо однозначні у їх трактуванні та змістовому наповненні, то з приводу психопрофілактики і психологічної просвіти спостерігається доволі помітна невизначеність.

Так, наприклад, у роботах І. В. Дубровіної, О. М. Істратової, Р. В. Овчарової, В. Б. Успенського, О. П. Чернявської, Г. О. Широкової та інших відомих авторів чітко описані напрямки, види, форми та основний зміст усіх напрямків роботи практичного психолога в освітньому закладі, але, на жаль, психопрофілактика поєднана або з іншими видами професійної діяльності останнього (психопросвітою, психодіагностикою), або ж загалом не розглядається. Скажімо, у роботі Т. Д. Марцинковської “Психокорекція та психопрофілактика” [20] зазначається, що профілактика має бути спрямована на забезпечення та запобігання нервово-психічних і психосоматичних захворювань, а основні методи психопрофілактичного профілю на практиці об’єднуються у системи, що поіменовані як “Психогімнастика”.

На сьогодні існує невелика кількість робіт [27], у яких автори подають своє бачення психопрофілактичного напрямку діяльності та зосереджують свою увагу на програмах цієї роботи у повсякденній професійній практиці. Відтак, незважаючи на те, що психопрофілактика на сучасному етапі розвитку ПС розглядається як один з основних напрямів роботи практичного психолога, насправді вона ігнорується в наукових розвідках, що й ускладнює її значеннєво-смісловне наповнення.

Проте, незважаючи на наявність цілої низки неясностей та негочностей у визначенні понятійно-категорійного апарату в дослідженні даної проблематики, особливо гостро точаться суперечки саме навколо **предмета** психопрофілактичної діяльності. В зарубіжній та вітчизняній науковій літературі вказана проблема трактується переважно в контексті попередження небажаних тенденцій у поведінці

особистості, зокрема, як профілактика: а) наркотичної залежності (В. О. Ананьєв, Л. Ф. Мірзаянова, І. І. Хажіліна та ін.); б) шкідливих звичок (Т. Г. Кобякова, В. Ф. Матвеев, Е. В. Янко та ін.); в) девіантної поведінки (Г. В. Вершиніна, І. Б. Михайлівська, А. Є. Тарко та ін.).

Аналіз багатьох літературних джерел [5; 8; 11; 15; 19; 28; 30 – 31; 37; 45 – 46] показав, що більшість науковців-дослідників та фахівців-практиків найчастіше в контексті опису професійної діяльності як рівнозначні використовують категорії “профілактика”, “психогігієна” і “превентивна психологія”. У працях медичного спрямування зазвичай вживають поняття “профілактика” і “психогігієна”, де перша трактується як “...заходи, що попереджають захворювання” [1, с. 6]; “...система заходів, які використовують для забезпечення здорового розвитку особистості” [5, с. 74]; “галузь психіатрії..., розділ загальної профілактики, який охоплює систему заходів, спрямованих на вивчення психічних впливів на людину, властивостей її психіки та можливостей попередження психогенних і психосоматичних хвороб” [11, с. 19]; “комплекс заходів, котрий спрямований на запобігання виникненню захворювань, їх загострень, соціально-психологічної та особистісної дезадаптації” [18, с. 11]. Натомість психогігієна спрямована на “надання спеціалізованої допомоги практично здоровим людям з метою запобігання нервово-психічних і психосоматичних захворювань, а також полегшення гострих психотравматичних реакцій” [17, с. 169].

Якщо брати до уваги специфіку медичного підходу, то таке поєднання не є алогічним, оскільки збереження, зміцнення та покращення психічного здоров’я шляхом організації належного рівня життєдіяльності особистості неможливе без попередження психічних розладів і хвороб. Але вихід за межі такого вузькоспеціалізованого підходу вимагає змістового розмежування наведених понять. Так, на думку окремої когорти фахівців (С. І. Болтівець, В. К. Мядер, Л. Л. Рохлін та ін.), психогігієна має бути спрямована на забезпечення оптимального рівня психічного здоров’я особистості шляхом належної організації соціокультурного довкілля, відповідного режиму і способу життя, а психопрофілактика повинна охоплювати лише сферу субклінічних і клінічних порушень й орієнтуватися на попередження психічних розладів. У зв’язку з цим Д. М. Крилов уточнює зміст та обсяг поняття

“психогігієна”: це – синтетична наука про здоров’я, яка вивчає закономірності змінюваності здоров’я на основі аналізу пристосувальних механізмів, що здійснюють адаптацію людини до умов життя. У цей же час відомий учений С.І. Болтівець вважає, що найбільш адекватним до можливостей сучасного наукового розвитку було б визначити психогігієну як наукову і практичну проблему, а також як синтетичний напрям гуманітарного пізнання. У своїй монографії [2] він досліджує теоретичні, методологічні та методичні основи психогігієни процесу виховання і навчання.

Щодо етимології поняття “психопрофілактика”, то здебільшого у словникових перекладах з грецької воно означає “запобіжний”, “попереджувальний”, “превентивний” [2, с. 193]. В контексті останнього психогігієна розглядається як наука, що знаходиться на перетині медичної психології та медицини, а превентивна психологія – як царина прикладної психологічної науки, що спрямована на попередження соціальних відхилень (зокрема, різних видів девіантної поведінки – злочинності, наркоманії, алкоголізму тощо). При цьому об’єктом названої психології є група соціального ризику, а предметом – природа деструктивної поведінки особи. Серед основних завдань цього напрямку виділяють такі: а) виявлення основних чинників і факторів, що зумовлюють різні форми психологічної і соціальної дезадаптації; б) розробку заходів щодо їх недопущення або подолання; в) забезпечення процесу корекційно-реабілітаційної роботи стосовно осіб, котрі знаходяться у зоні ризику; г) надання консультацій працівникам, які трудяться в освітній чи соціальній сфері, відносно правил роботи з попередження, діагностики та корекції поведінки неповнолітніх та членів їхніх сімей [15].

Сучасному стану превентивної теорії та практики передував тривалий історичний шлях розвитку наукового і донаукового знання, у результаті якого відбулися зміни у розумінні методів попередження будь-якого виду асоціальної поведінки, котрі еволюціонували від простого переживання страху, заснованого на підґрунті жорстокого покарання (смертної кари, публічної фізичної розправи) чи “каральної” профілактики та принципах соціального контролю, суспільно-адміністративного й кримінального покарання, до охоронно-захисної концепції профілактики, що презентована комплексом заходів адекватної со-

ціально-правової, медико-психологічної та соціально-педагогічної допомоги і підтримки сім’ї, дітей, підлітків, юнацтва. Відтак цілком логічно, що і нині розмежування понять “психопрофілактика” та “психогігієна” є досить умовним, а фахівці-психологи, котрі працюють в освітній сфері, підтримують відносність зазначеного стану справ найчастіше.

Таким чином, у найзагальнішому змістовому форматі термін “психопрофілактика” означає наступне: 1) заздалегідь сповістити, поінформувати; 2) “...зробити що-небудь раніше кого-небудь, випередити в якій-небудь дії” [27, с. 312], запобігти (“завчасно усунути те, що загрожує; перешкодити здійснитися чому-небудь” [5, с. 104]; 3) подолати, перемогти; 4) подужати що-небудь, упоратися з чим-небудь (з будь-якими перешкодами, труднощами) [6, с. 521] та ін. На перший погляд, ці значення є ідентичними, хоча, на нашу думку, вони несуть істотне смислове навантаження, співвідносяться з різними рівнями психопрофілактики і вимагають від фахівців коректного їх використання як у визначенні самого предмета даного напрямку, так і при описі специфіки професійної діяльності психолога-практика.

Використання даного поняття психологами, котрі працюють в освітніх закладах і, зокрема, у ВНЗ, є доволі різномістовим: 1) це діяльність із попередження можливого неблагополуччя у психічному та особистісному розвитку учня чи студента, зі створення психологічних умов, максимально сприятливих для цього розвитку [8, с. 44]; 2) специфічний вид діяльності психолога, спрямований на активне сприяння всебічному розвитку дітей усіх вікових категорій [10, с. 5]; 3) система запобіжних заходів, пов’язана з усуненням зовнішніх причин, чинників та умов, що викликають ті чи інші недоліки у розвитку дітей [24, с. 117]; 4) спеціальний вид діяльності дитячого психолога, спрямований на збереження, зміцнення і розвиток психічного здоров’я дітей на всіх етапах дошкільного та шкільного дитинства [30, с. 61]; 5) це не тільки самостійний різновид діяльності практичного психолога, що ґрунтується на прогнозуванні можливої появи проблем і на здійсненні роботи у напрямку їх попередження, а й вирішення тих завдань, що пронизують усі види його роботи [19]; 6) системоутворювальна форма діяльності практичного психолога у сфері освіти, спрямована на попередження мож-

ливого неблагополуччя у розвитку особистості, створення психологічних умов, максимально сприятливих для цього розвитку, на збереження, зміцнення психічного здоров'я дітей протягом усього періоду навчання в освітньому закладі [27, с. 38–44].

Хронологічний аналіз вищенаведених визначень указує на те, що в процесі становлення та розвитку ПС у системі освіти при виокремленні психопрофілактики у самостійний вид діяльності відбувалися значні трансформаційні перетворення у її змістовому наповненні. Так, на початку її становлення профілактика розглядалася як робота з попередження можливого неблагополуччя у психічному та особистісному розвитку дитини [35–36], а дещо пізніше вона перетворилася у самодостатню форму практикування фахівця-психолога, спрямовану на активне сприяння психосоціальному розвитку особистості школяра чи студента [26; 30].

Ще однією особливістю у витлумаченні змісту та обсягу даного поняття стало не лише переосмислення дослідниками ролі психолога у його взаємодії з окремими учасниками навчально-виховного процесу, а й урахування особливостей тих обставин, у яких відбувається їх соціальне становлення та індивідуально-психологічний розвиток. Принаймні сучасні автори схиляються до думки, що психопрофілактика має поєднувати психогігієнічні та превентивні заходи і сприяти створенню оптимально комфортних умов для формування й становлення особистості усіх учасників освітньої взаємодії.

Аналіз вищевказаних підходів указує на доволі обмежений погляд науковців на проблематику психопрофілактичної діяльності. По-перше, на нечіткість розуміння предмета психопрофілактики, який частіше всього, з одного боку, зводиться до роботи фахівців з уже яскраво вираженим неблагополуччям (тобто до виявлення наявної проблеми у тієї чи іншої вікової категорії і здійснення професійної роботи в напрямку запобігання та подолання виражених особистісних проблем, що є характерним для вторинного і третинного рівнів утілення психопрофілактики), з іншого – більшість авторів зосереджують свій погляд на дослідженні осіб певного вікового періоду – підліткового чи ранньоюнацького. Звичайно, це не випадково, оскільки саме ці періоди онтогенезу пов'язані з найгострішою і найтривалішою кризою перехідного періоду (12–18

років), котра протікає значно легше, якщо проводиться відповідна психопрофілактична робота (формування стійких особистісних інтересів, мотивів поведінки, ціннісних орієнтацій, відшукування моральних та етичних ідеалів тощо). Воднораз така зосередженість на роботі з девіантними, асоціальними і деструктивними формами поведінки юні значно звужує предмет психопрофілактики.

По-друге, повна відсутність конкретизації цілей психопрофілактики веде не лише до невизначеності її результатів, а й ускладнює експертну роботу в цьому напрямку. На наше переконання, найбільш вдалим у даному контексті є твердження цілої когорти авторів про те, що мета цього виду діяльності має співпадати із провідним завданням всієї психологічної служби, а саме із створенням оптимальних умов для збереження, зміцнення і розвитку *психічного здоров'я особистості*.

По-третє, у підґрунті виникнення проблем психоприкладного цілепокладання наявна невизначеність *методологічних принципів* психопрофілактичного підходу. Так, одні дослідники пропонують за основу брати психологічні даності, профілактика яких здійснюється під час реалізації професійної діяльності практичного психолога (когнітивної, емоційної, регуляційної, комунікативної сфер особистості), інші ж – тимчасову характеристику реалізації профілактики, запозичену з охорони здоров'я та дефектології, що передбачає рівневий поділ (первинна, вторинна, третинна профілактика) з урахуванням рівня складності неблагополуччя особистості.

По-четверте, більшість фахівців-психологів не вирізняють специфічні форми і методи психопрофілактики, а відтак і не можуть компетентно визначити цей напрям діяльності як самостійний і самодостатній.

По-п'яте, складність розробки технології психопрофілактики пов'язана також з недостатнім з'ясуванням дії внутрішньоособистісних механізмів, які визначають ефективність останньої. Специфічні особливості тимчасової спрямованості профілактики на майбутнє, аналіз спеціальної літератури дозволяє розглядати процеси антиципації та імовірнісного прогнозування як основні механізми психопрофілактики, а повноцінність їх розвитку у психолога – як засадничу умову становлення його професійності [30; 36; 46].

По-шосте, специфічною проблемою діяльності фахівців психологічної служби ВНЗ є

розробка та реалізація профілактичних програм, котрі мають передбачати не лише знання законів, вибір стратегії та зосередження уваги на принципі диференціації, а й сприяти реалізації навчальних програм у період професійної підготовки фахівців.

Отже, вищеозначене проблемне поле дає підстави констатувати, що психопрофілактика не має достатнього обґрунтування свого статусу в теорії і практиці психологічної служби ВНЗ, а тому залишається найчастіше незапрошеною в установі та, порівняно з іншими видами діяльності, менш наповнена реальним психологічним змістом. Для подолання цієї суперечності пропонуємо уточнити деякі аспекти, які є ключовими при дослідженні даної проблематики. Насамперед, звернемо увагу на класифікацію принципів видового розподілу психопрофілактичної діяльності фахівців ПСУ, які класично нараховують два основних підходи. У підґрунті першого підходу перебувають так звані психологічні даності (тобто конкретна психодуховна феноменологія), профілактика яких здійснюється під час самого процесу реалізації професійної діяльності практичного психолога (зокрема, когнітивної, емоційної, регулятивної, комунікативної, вольової сфер особистості). Другий підхід організується на підставі здійснення видового розподілу залежно від ступеня важкості неблагополуччя особистості. На думку його прихильників (С.М. Гечельницької, І.В. Дубровіної, Ю.Г. Дем'янова, Г.К. Ушакова та ін.), існує принаймні три рівні психопрофілактики:

– *первинна*, стратегічним пріоритетом якої є створення цілої системи позитивної профілактики, котра зорієнтована не на проблему та її наслідки, а на потенційний захист від можливих загроз психічному здоров'ю і розвитку особистості, а також на розкриття та активізацію її психосоціальних ресурсів (на цьому рівні у центрі уваги психолога знаходяться студенти всіх вікових груп);

– *вторинна*, що спрямована на створення системи ранньої діагностики так званої “групи ризику”, себто того кола осіб, у яких проблеми в навчанні чи поведінці вже чітко позначилися; її головне завдання – подолати ці труднощі до того, як студенти стануть соціально або емоційно некерованими;

– *третинна*, суть якої полягає у безпосередній роботі з окремими особами, в котрих спостерігаються яскраво виражені проблеми навчального чи особистісного характеру [45].

Останні два рівні мають на меті попередити розвиток так званого “вторинного дефекту” (Л.С. Виготський [4]) і тяжіють до моделі психологічної служби допомоги (підтримки). Наявна психологічна практика в освітній сфері вказує на такий емпіричний факт: якщо профілактика і розглядається психологом як самостійний вид діяльності, то здебільшого вона використовується для забезпечення саме другого і третього її організаційних рівнів. Адміністрація, деканат, професорсько-викладацький склад та куратори груп весь час зорієнтовують психологів на роботу зі студентами “групи ризику”, тим самим обмежуючи можливості роботи фахівців з особами, у яких видимих труднощів поки що немає. Та, як свідчить психолого-педагогічне повсякдення, найкращим способом боротьби із особистісними і міжособистісними проблемами, які виникають в освітньому просторі університету, є первинна психопрофілактика, а найнадійнішим – етапно своєчасний розвиток особистості за сприятливих умов сімейного та організованого навчання і суспільного виховання [13; 19; 21].

Різнобічний аналіз наукової літератури дає змогу визначити психопрофілактику як самостійний вид діяльності психолога двосторонньої спрямованості, а саме як: а) *профілактику виникнення* (превентивні заходи, коли ще немає явних ознак неблагополуччя); б) *профілактику вкорінення* (безпосереднє попередження і подолання виражених ознак і проявів неблагополуччя у розвитку людини як суб'єкта, особистості та індивідуальності). Ці два напрями профілактики тісно взаємопов'язані, тому що мають на меті підвищення якості та ефективності розвивальної взаємодії між учасниками навчально-виховного процесу шляхом підвищення психологічної компетентності осіб, котрі утворюють референтне коло. При цьому очевидно, що перший напрям – попередження неблагополуччя – належить до первинної профілактики, а другий – його запобігання та подолання – охоплює другий і третій рівні цього виду діяльності. Виокремленні види слушно також співвіднести з напрямками (актуальним і перспективним) діяльності ПСУ [45].

З огляду на такий підхід, зрозуміло, що первинна профілактика – один із найперспективніших аспектів діяльності психолога, оскільки вона спрямована на роботу не з вираженим, сформованим неблагополуччям, яке вже встигло набрати загрозливої форми й

природно потребує докладання більшої міри зусиль щодо його усунення, а на створення оптимально комфортних умов, які знижують вірогідність виникнення тих чи інших труднощів. Прогнозуючи можливість появи проблем, фахівець, насамперед, попереджає їх виникнення. При цьому надзавдання полягає у тому, що профілактика має повсякчас і системно випереджати події, а не йти за ними слідом. Для реалізації даного рівня профілактичної роботи психолог використовує в діяльності розвивальні прийоми і способи взаємодії, які дають більше простору для вчинкових умістовлень, відносяться до моделі ПС супроводу і є ключовими у дієвому попередженні можливих проблем в індивідуально-психологічному розвитку особистості.

Вочевидь вторинна профілактика спроможна поєднувати у собі актуальний і перспективний напрями діяльності психологічної служби ВНЗ. Своєчасно виокремивши коло осіб “групи ризику” і працюючи з ними, фахівець-психолог тим самим створює додаткові умови, які зменшують ризики негативних проявів, розкривають внутрішні ресурси особи, щоб, спираючись на них у процесі організованої розвивальної взаємодії, збагачувати їх позитивним змістом. Відтак змістовним наповненням вторинної профілактики є *корекційно-розвивальна робота*. Примітно, що цей рівень профілактики можливий як при застосуванні моделі психологічної служби супроводу, так і за зреалізуванні моделі допомоги.

Третинна профілактика, зокрема, зорієнтована на розв’язання складних, чітко виражених проблем особистості клієнта, а відтак належить до актуального напрямку діяльності психолога та безпосередньо пов’язана із психокорекційною роботою.

Загалом проведений нами системний аналіз уможливорює не тільки виокремлення рівнів психопрофілактики, які так чи інакше запозичені з теорії охорони здоров’я, а й виявлення їх співвідношення із базовими структурними складовими діяльності психолога-практика, дає змогу розглянути питання про місце і роль психопрофілактики у структурі діяльності вказаної служби ВНЗ. Відтак висновуємо, що, з одного боку, усі види діяльності (психодіагностика, просвітництво, консультування, корекція та ін.) постають як засоби реалізації психопрофілактики та використовуються виключно у взаємодоповненні та певній наступності, оскільки кожен з них окремо не забез-

печує цілісність професійного практикування фахівця ПСУ, до того ж містить велику кількість ризиків як у період свого планування, так і безпосередньої організації і реалізації; з іншого – дані види робіт мають особливе власне цілепокладання, яке безпосередньо пов’язане із завданнями психопрофілактики.

Отож вищезазначене дає всі підстави для того, щоб розглядати останню не лише як самостійний різновид діяльності психолога, а й як важливий смислотвірний компонент будь-якої його професійної діяльності. Тому закономірно, що психопрофілактика доволі логічно входить у всі відомі моделі психологічної служби й, передусім, у модель супроводу. І це логічно, адже її методологія демонструє пріоритетність психопрофілактичної роботи, її зміст, аргументує її доцільність та шляхи і засоби ефективного уможливлення.

2. ТЕОРЕТИЧНІ КОНЦЕПТИ ТА БАЗОВІ ПОНЯТТЯ ПСИХОПРОФІЛАКТИКИ

Проведений ґрунтовний аналіз зазначеної тематики виявив достатньо широке коло проблем, які вимагають додаткового вивчення та доопрацювання. Першочергово, на нашу думку, виникає нагальна потреба у детальному аналізі й обґрунтуванні *базових понять* психопрофілактики. Одним із таких термінів є “здоров’я”, який, як не дивно, досі не має загальноприйнятого уніфікованого тлумачення, тому що фіксує складне та неоднорідне явище. Так, наприклад, у довідкових джерелах здоров’я – це “природний стан організму, що характеризується його врівноваженістю з навколишнім середовищем і відсутністю будь-яких хворобливих змін” [16]; “стан повного благополуччя (фізичного, душевного і соціального)”, “процес збереження та розвитку фізіологічних, біологічних і психічних функцій, оптимальної трудової та соціальної активності при максимальній тривалості творчої діяльності (В.П. Казначеева); “здатність до адаптації, активного пристосування до дійсності, заснована на проблемах, пов’язаних з особистим здоров’ям людини” (Ю.І. Мельник).

Російський дослідник Г.С. Нікіфоров, узагальнюючи пошукування колег-науковців, формулює такі аксіоматичні положення феномену здоров’я: а) воно не має абсолютного виміру; б) окрема особистість здорова лише умовно; в) кожен з нас може бути здоровий лише за певних умов (клімат, їжа, праця).

При цьому слушно виокремити відповідні (нормальні) і невідповідні (шкідливі) життєві обставини для конкретної людини. Скажімо, очевидно, що нормальні умови для одного можуть бути ненормальними для іншого [32]. О.В. Шувалов у зв'язку з цим зазначає, що “здоров'я” – категорія індивідуальна: стан здоров'я персоніфікований і в кожному конкретному випадку вимагає особливого підходу. В цілому є підстави констатувати таке: якщо питання профілактики різних фізичних захворювань знаходяться у полі зору медицини з прадавніх часів, то сучасні уявлення про онтологію і шляхи забезпечення психічного здоров'я перебувають у зародковому стані.

Незважаючи на те, що забезпечення психічного здоров'я є пріоритетом у діяльності практичних психологів, складність проблеми полягає саме у підході до розуміння дефініції “психічне здоров'я” і до відмежування її від поняття “психологічне здоров'я”. (Зауважимо, що останнє у фокусі філософського методологування загалом є безглуздом, оскільки буквально означає здоров'я психіки у форматі “логосу”, себто характеризує “здоров'я” психології як гуманітарної науки.) Так, на сучасному етапі розвитку ПС в освітній сфері за змістом та обсягом ці поняття ототожнюються, хоча цілком закономірно, що найуживанішим усе ж таки є термін “психічне здоров'я”, який був введений ВООЗ і трактується як зрілість, збереження і функціонування механізмів саморегуляції особистості, здатність людини виводити за межі свою біологічну, соціальну та смислову детермінованість, виступаючи при цьому активним та автономним суб'єктом власної життєдіяльності [14, с. 45]. І.Ф. Дьяконов [11] визначає психічне здоров'я як збалансовану сукупність індивідуальних особливостей особистості та стану внутрішнього середовища організму, що поєднує біологічні, психологічні і соціальні фактори (спадковість, стать, вік, умови виховання, тип характеру, особливості поведінки, перенесені хвороби, травми, поранення тощо). Таке різноаспектне значеннєво-смислове наповнення даного поняття частково пояснюється його вживаністю фахівцями різних галузей знань: медиками, дефектологами, психологами, соціальними працівниками, педагогами, політологами та ін. Природно, що вони становлять те коло спеціалістів, які контактують між собою за принципом міжпредметного збагачення

логіко-змістової специфіки “психічного здоров'я” і як категорійного поняття, і як психодуховного феномену, що має певне буттєве підґрунтя. Водночас очевидно, що кожна з вищеназваних служб повинна акцентувати свою увагу на тій частині цієї спільної роботи, у якій вона найкращим чином може зреалізувати свою компетентність. З огляду на це, різні фахівці в контексті власного професійного практикування використовують не тільки варіативні уявлення про психічне, а й вибудовують окремі інтерпретаційні схеми і моделі соціального і психічного здоров'я.

Термін “психологічне здоров'я” введений І.В. Дубровіною [8–10] в середині 90-х років у теорію шкільної ПС. Його у змістовленні мало на меті окреслити коло професійних повноважень практичного психолога, визначити специфіку його діяльності. Однак ці ціннісні домагання не тільки не виправдалися, а й не знайшли філософського підґрунтя: методологічна необґрунтованість цього терміна для нас, представників наукової школи проф. Фурмана А.В., є очевидною. При цьому поняття “психічне здоров'я” є найбільш загальним за змістом і широким за обсягом, а тому важко означуваним. Тому логічно, що воно має багаторівневе змістовлення. Так, Б.С. Братусь виділяє три рівні психічного здоров'я людини: 1) психофізіологічний, який визначається особливостями внутрішньої, мозкової, нейрофізіологічної організації актів психічної діяльності; 2) індивідуально-психологічний, оцінка якого залежить від здатності особи вибудовувати адекватні способи реалізації смислових прагнень; 3) особистісно-смисловий, який визначається якістю смислових відносин людини і довкілля; при цьому останні два рівні мають безпосереднє відношення до здорового функціонування психодуховної сфери людини як індивідуальності.

Узагальнені напрацювання цілої когорти науковців зведемо до наступних тез щодо сутності психічного здоров'я, яке трактується ними у чотирьох психозмістових вимірах чи модулах:

1) повноцінність розиткового функціонування людини як суб'єкта, особистості, індивідуальності на всіх етапах онтогенезу;

2) процесуальність і результативність нормального розвитку суб'єктивної реальності в межах індивідуального життя людини;

3) динамічність певної гармоніки психічних властивостей, які забезпечують збалансування

між потребами особи та вимогами суспільства, що становлять передумову персонального виконання нею власної життєвої програми;

4) позитивність і навіть благість внутрішньої організації особистості, що забезпечує оптимальний вибір нею ситуаційних дій, здійснення учинків і поведінки у взаємодії з навколишніми об'єктивними умовами, іншими людьми, що дає їй змогу вільно актуалізувати свої індивідуальні та вікові психотипологічні можливості.

Доволі часто при описі феноменології психічного здоров'я дослідники використовують термін "гармонія", яке вживали ще древні філософи (Алкмеон, Гіппократ, Платон), коли описували загалом стан людини. Вони розглядали гармонію між різними складовими самої особистості ("гармонія у самому собі", за К. Роджерсом) та між людиною і соціумом, природою. При цьому гармонія – це не статичний стан, а динамічний процес. Саме психічне здоров'я дозволяє особистості стати самодостатньою, а турбота про нього передбачає наявність конструктивної уваги до внутрішнього світу людини, який, незважаючи на те, що він пов'язаний із зовнішнім довкіллям, завжди індивідуальний та унікальний, має самобутню просторово-часову структуру, існує в чуттєво-образній та уявній формах, поживається внутрішніми монологом і діалогом, актуалізується реальними чи уявними людьми, утримує ментальний матеріал минулого, конструює ситуаційний перебіг сьогодення і планує на їх засадах своє майбутнє. У цьому форматі практикування пріоритетним завданням психолога є створення психолого-педагогічних умов, що забезпечують душевний комфорт особистості, враховують її індивідуальні та гендерні особливості, відповідають рівню суб'єктного розвитку її інтересів, здібностей та життєвої спрямованості. У цьому разі психічне здоров'я людини – це і мета, і критерій ефективності діяльності ПСУ.

В останні роки уявлення про психічне здоров'я істотно й адекватно збагатилося і деталізувалося. За даними ВООЗ, використовуючи описову характеристику норми, до основних критеріїв психічного здоров'я належать: 1) зовнішня детермінованість і самоспричинення психічних явищ; 2) максимальна наближеність суб'єктивних образів до відображувальних об'єктів дійсності, гармонія між віддзеркаленими обставинами і ставленням людини до них; 3) відповідність психодуховних ре-

акцій силі і частоті зовнішніх подразників; 4) критичність в оцінюванні особистістю обставин власного життя; 5) її здатність до самокерування поведінкою і вчинками відповідно до суспільно прийнятих норм; 6) адекватність реакцій і вчинкових дій особи на вимоги з боку інших суб'єктів соціального простору; 7) екзистенційна відповідальність за потомство і близьких членів сім'ї; 8) сталість та ідентичність переживань кожної людини як індивідуальності в типових обставинах повсякдення; 9) її спроможність змінювати поведінку залежно від плину життєвих ситуацій і подій; 10) самоствердження в колективі (суспільстві) без шкоди для інших його членів; 11) спроможність планувати, здійснювати і рефлексувати свій життєвий шлях.

Стосовно виділення основних критеріїв психічного здоров'я особистості, то думки фахівців з даного питання знову ж таки розходяться. Більшість класиків (А. Маслоу, Г. Олпорт, В.І. Слободчиков, Г.К. Ушаков, А.В. Шувалов та ін.) намагаються розмежувати їх відповідно до видових проявів загальнопсихічного (процеси, стани, властивості). Сучасні науковці вважають, що найбільш інформативними показниками психічного здоров'я особистості є самоповага і позитивне самопочуття як відсутність тривожності. Так, оптимісти з яскраво вираженою життєвою позицією, котрі не схильні до вагань і заціклювань, упевнені у собі, мають хороші перспективи у зміцненні і підтримці власного психічного здоров'я. Ще одним важливим показником цього стану є оптимальне співвідношення реального та ідеального "Я". В.І. Слободчиков і А.В. Шувалов основними ознаками психічного здоров'я вважають переживання радості й самоцінності життя, розвинений самоконтроль та саморегуляцію поведінки, моральне ставлення до інших людей, прагнення до задоволення вищих людських цінностей, здатність до саморозвитку, творчості та осмислення вільного вибору життєвого шляху. До базових критеріїв психічного здоров'я О.В. Хухлаєва відносить також спроможність особи до саморегуляції (внутрішньої і зовнішньої), позитивний образ "Я", саморефлексію, потребу в саморозвитку.

Незважаючи на таку розрізненість у підходах до визначення основних критеріїв психічного здоров'я, в наукових джерелах усе ж спостерігається певна концептуальна єдність щодо найхарактерніших з них, а саме мовиться

про здатність до саморегуляції, самоорганізації, самоконтролю, про прагнення до постійного розвитку і збагачення власної особистості, про потребу в самоактуалізації і зорієнтування на саморозвиток і самовдосконалення. Зважаючи на понятійне узмістовлення критерію норми, характерною ознакою психічного здоров'я є відсутність симптомів і патологій, що заважають соціокультурній адаптації та реалізації особистості в суспільстві. Водночас норма – це також наявність певних особистісних характеристик, що уможливають не лише адаптування особи до вимог довкілля, а й сприяння її сталому розвитку і самоактуалізації.

Інший напрям пошукувань науковців – намагання визначити фактори, які спричиняють негативний вплив на психічне здоров'я людини. До *об'єктивних* першочергово належать економічні та політичні кризи, професійні стресові чинники, несприятливі сімейно-побутові умови, а до *суб'єктивних* – індивідуально-психологічні особливості функціонування і розвитку психіки конкретної особи.

Отже, функціональна компетентність фахівця ПСУ в контексті реалізації ним психо-профілактичного напрямку діяльності окреслюється набором таких головних завдань: 1) визначити ступінь ризику виникнення особистісної проблеми людини; 2) привернути до останньої увагу, задіявши її інтелектуальні та вольові ресурси; 3) на основі конкретної інформації скласти прогноз (короткотривалий і довготривалий, конструктивний і деструктивний) розвитку чи розгортання особисто центрованих подій; 4) допомогти особистості опанувати ґрунтовними знаннями про предмет профілактики і побачити проблему по-новому з позиції “за” і “проти” зміни звичного стилю власної поведінки; 5) забезпечити оволодіння нею конструктивними вчинковими діями (при цьому людина повинна взяти на себе рішучість за їх здійснення); 6) підтримувати в неї готовність та бажання удосконалювати своє психічне здоров'я та збагачувати досвід використання отриманих знань, умінь, норм і цінностей; 7) сприяти прояву критичної рефлексії і прийняття відповідальності на себе за своє психічне здоров'я і здоров'я близьких. У такий оргтехнологічний спосіб має відбуватися поступовий перехід від зовнішньої психо-профілактики до внутрішньої [див. детально 21; 23; 25–26; 38–44; 45–46 та ін.].

Окремо підкреслимо, що на сучасному етапі розвитку психологічної служби ВНЗ оцінка

ефективності профілактичної діяльності практичного психолога є однією з найбільш нагальних. Основними причинами цього є, поперше, імовірнісний характер виникнення того чи іншого психологічного явища, по-друге, специфічність адресата психо-профілактики та, по-третє, неможливість точно розрахувати час отримання бажаного результату. Робота вказаного напрямку ускладнюється й тим, що психолог має справу з молодіжним середовищем, де особливої значущості набуває адекватний вибір тих форм, методів та засобів, які, з одного боку, найоптимальнішим чином покликані відповідати поставленим завданням, з іншого – будуть цікавими і дієвими для самих студентів. Як зазначає більшість дослідників, молодість – це повно сенситивний етап життєдіяльності особистості, який уможливорює зреалізування багатьох її мрій, планів, сподівань. Але це, водночас, й один з найбільш ризикованих вікових періодів, під час якого юнь зіштовхується із серйозними випробуваннями на шляху свого життя. І це закономірно, адже на період молодості припадає два етапи соціалізації – завершення первинної (16–17 років) і пік вторинної (юність та рання дорослість). А це означає, що молода особа за цей відрізок часу переживає декілька складних періодів особистісного розвитку, які супроводжуються зміною панорамних горизонтів індивідуальних смислів, що становлять нетривку основу адаптаційного механізму і сприяють усвідомленню та прийняттю нею самої себе у зміненому просторі-часі. Відповідно до цього трансформується і впливовість різноманітних зовнішніх факторів і внутрішніх чинників, котрі визначають перебіг цього непересічного у багатьох моментах, суто особистісного, процесу.

Будь-якому виду діяльності, як відомо, притаманні певні цілі і відповідні їм форми, методи і засоби роботи. Якщо така відповідність відсутня, то мета діяльності не буде досягнута. Психо-профілактика – один з найбільш складних видів діяльності, і тому його цілі забезпечуються цілою системою різних форм, методів, способів і засобів роботи [див. 3; 12; 19; 21; 29; 39 та ін.]. У пропонуваніх підходах, поряд із зазначенням традиційних форм і методів психо-профілактики, зустрічається опис специфічних способів і засобів роботи, які довели свою ефективність в умовах конкретної психологічної практики. Прикладами тут є методи сфокусованих групових дискусій, психогігієнічного переконання,

релаксотерапії, саногенного роздумовування, оптимістичного мислення, а також засоби непрямого навчання і психогімнастики. Доволі плідними у психопрофілактичній роботі фахівців виявилися психотерапевтичні техніки – тілесно зорієнтована, казкова, музична.

Детальний аналіз наявного різноякісного матеріалу названого узмістовлення дозволив встановити чотири групи основних форм, методів і засобів психопрофілактичної роботи:

– перша – інформаційні матеріали (наприклад, у вигляді картотек та інформаційних папок, що сприяють підвищенню теоретичної та методичної обізнаності психолога у сфері психопрофілактики);

– друга – унаочнення роботи (пам'ятки, “закладки”, папки-файли, міні-газети, брошури, флаери, ілюстраційні листи, листівки, буклети та ін.) та його розповсюдження (під час консультацій, групових занять задля комплексного, систематичного впливу наочності на учасників освітнього простору й відтак стимулювання розвитку їх психологічної компетентності);

– третя – оргдіяльнісні форми і методи, тобто проведення заходів і свят для студентів, професорсько-викладацького складу, адміністрації та батьків (бесіди, дискусії, бінарні лекції, семінари, практикуми, “круглі столи”, консультації, заняття з елементами тренінгу, “живі” анкети, дидактичні, оргдіяльнісні та рольові ігри, ігри-вправи, театралізовані вистави, перегляд та обговорення відеофільмів, аутогенне тренування, заняття у групах з використанням активних методів взаємодії з метою забезпечення психічного здоров'я особистості);

– четверта – аналітико-діагностична робота, спрямована на вивчення стану предмета профілактики в конкретному ВНЗ; прогнозування розвитку проблеми відповідно до отриманих результатів і причинно-наслідкового аналізу її стану; планування можливих шляхів її вирішення з урахуванням реальних умов; визначення вихідних значень тих показників, тенденції зміни яких будуть відслідковуватися надалі.

В організації профілактичної діяльності цінними також є певні вміння психолога [22], засновані на фасилітативних настановленнях і спрямуванні на створення ситуації успіху для кожного учасника навчально-виховного процесу в освітньому закладі.

3. ЦИКЛІЧНО-ВЧИНКОВА МОДЕЛЬ ПСИХОПРОФІЛАКТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ФАХІВЦІВ ПСУ

В останні роки в Україні, як і в інших європейських державах, в освітньому просторі вищої школи здійснюються повномасштабні спроби впровадження профілактичних програм, спрямованих на формування у студентської молоді ціннісного ставлення до власного здоров'я. Основна мета цих програм – забезпечити зниження темпів поширення різного типу залежностей серед студентства і підвищення рівня здоров'я молоді освітніми впливами і засобами. Характерною ознакою реалізації такого напрямку профілактичної діяльності є *комплексний підхід*, який передбачає залучення цілої низки фахівців – психологів, медиків, педагогічних і соціальних працівників, співробітників правоохоронних органів тощо (А.В. Биков, Е.Н. Волкова, О.М. Масленникова, Л.Я. Олиференко, В.А. Родіонов, Т.І. Шульга та ін.). Розглядаючи дану проблематику, В.Е. Пахальян зазначає, що такий підхід посідає ключове місце у соціально-психологічних програмах, але його потрібно розглядати лише як одну із форм розвитку прикладної психології у системі освіти, що встановлює зв'язок між різними “людиноцентрованими” службами [28, с. 71]. Самому ж фахівцю психологічної служби як одному з учасників цієї роботи потрібно, взявши за основу психосоціальну стратегію профілактики, докласти максимальних зусиль для ефективної організації своєї профдіяльності, наповнюючи її оптимальним психологічним змістом.

Водночас існує ціла серія більш спеціалізованих стратегій (моделей) профілактики, які виокремлюються за особливостями організації діяльності і виявляють різну результативність при взаємодії з різними категоріями осіб. Серед найвідоміших науковці виокремлюють такі *моделі*:

а) “допомоги” або “підтримки” (І.В. Дубровіна), яка використовується тоді, коли суб'єкт професійної взаємодії відчуває певні труднощі в налагодженні у клієнта чи групи процесів розвитку, виховання і навчання;

б) “наукового керівництва навчально-виховним процесом” (Л.М. Фрідман), коли психолог стає ідеологом педагогічної системи освітнього закладу, розробником, реалізатором та експертом усього того, що там відбувається;

в) “підпорядкування” (С.В. Кривцова), яка відрізняється від моделі “допомоги” тим, що дитина у взаємодії з дорослим демонструє зайву пасивність і тому той психосоціально підпорядковує її життєактивність;

г) “психолого-педагогічного супроводу” (Г. Бардієр, М.Р. Битянова, Є.І. Казакова, Е.А. Козирева, А.К. Колеченко, Н. Ромазан, А.П. Тряпичина, Т.І. Чиркова, Т. Чередникова та ін.) [45];

д) безперервної паритетної освітньої співдіяльності, що реалізується в експериментальній системі модульно-розвивального навчання (А.В. Фурман, О.Є. Фурман, А.Н. Гірняк, В.О. Комісаров, Т.Л. Надвинична, Л.З. Ребуха, І.С. Ревасевич, Н.Є. Ситникова, О.Я. Шаюк та ін.).

На основі аналізу діяльності фахівця-психолога у різних моделях ПС освіти констатуємо, що її відмінності пов’язані з вибором пріоритетів, домінуванням тих чи інших змістових складових і методичних пріоритетів професійної роботи психолога. Об’єднує названі моделі те, що всі вони націлені на успішність і повноцінність розвитку молодої людини та освітнього процесу в цілому, хоча одні з них домагаються цієї успішності шляхом зліквідування доконаного неблагополуччя, а інші – через створення умов, що запобігають його появи.

Проаналізувавши вищеокреслені тематизми і концепти та врахувавши недоліки, які притаманні традиційним підходам, відштовхуючись від *учинкового підходу* в методології психологічної науки В.А. Роменця [33–34] і задіюючи напрацювання проф. А.В. Фурмана щодо побудови низки його авторських моделей, щонайперше повного функціонального циклу модульно-розвивального освітнього метапроцесу [40, с. 127] та інноваційної діяльності як повного функціонального циклу освітнянської творчості [41, с. 48], нами здійснена спроба створити власну *теоретичну модель психопрофілактичної діяльності фахівців ПСУ (табл. 1)*. Зауважимо, що основою її побудови стали чотири засадничих принципи циклічно-вчинкового підходу [38, с. 76–80], які, з одного боку, повністю співпадають із логічною структурою вчинку В.А. Роменця, а з іншого – деталізують, конкретизують та узмістовлюють діяльність фахівців-психологів, котрі здійснюють психопрофілактику. Так *принцип метасистемності* уможливує дослідження потенційних чи вже

реально існуючих проблем клієнтів (головно студентів) не лише шляхом вивчення окремих внутрішніх (внутрішньоособистісних конфліктів, вікових криз, індивідуально-психологічних особливостей особистості тощо) детермінант, що можуть їх спровокувати (чи вже спровокували), а й зовнішніх (родинні стосунки, умови проживання та навчання, референтне коло тощо) факторів, які частіше всього і є першопричинами виникнення останніх. Дотримання *принципу синергійності* дозволяє психологу відслідкувати складні поліфункціональні взаємозв’язки реального, ідеального і нормативного Я у структурі Я-концепції особистості, а також виявити особливості типу їхньої узгодженості, упорядкованості та супідрядної залежності один від одного завдяки створенню нелінійної ситуації відкритого проблемного діалогу, прямого та зворотного зв’язку усіх учасників освітнього процесу – студентів, викладачів, адміністрації, батьків. При цьому у фахівця-психолога виникає реальна змога спонукати клієнта до самомотивації та самоактуалізації, збудження власних сил і здібностей, ініціювати його на один із власних шляхів розвитку не опосередковано, а безпосередньо, долучаючи до певного способу буття та світобачення. Все це створює передумови для дотримання вимог ще одного засадничого *принципу – вчинковості* (за В.А. Роменцем). Відповідно до нього повний парадигмальний цикл добування нового знання (головним чином такого, що може попередити про небезпеку, яка загрожує фізичному чи психодуховному здоров’ю особи, або ж спрямована на її підтримку у посттравматичний період) охоплює чотири періоди: 1) виникнення кризової ситуації; 2) її подолання; 3) здійснення учинку-події; 4) усвідомлення і критичне переосмислення переваг та обмежень як старих знань і переконань, так і нових потреб і бажань. Відтак молода людина, актуалізуючи власні внутрішні сили та резерви, усвідомивши хибність попередніх переконань і дій, уможливує з допомогою безпосереднього учинення творення нового – від смислоформ до речей та об’єктів. Заключним, але одним із найважливіших у дотриманні вимог і нормативів, є *принцип циклічності*. Він дозволяє працівникам ПСУ “вписати” психопрофілактичну діяльність у повний освітній цикл підготовки фахівця не просто як у певну теоретичну модель, а як повноформатну та завершену дидактичну і психорозвивальну тех-

Таблиця 1

Циклічно-вчинкова модель психопрофілактичної діяльності фахівців ПСУ

Основні принципи учинкового підходу	Метасистемності	Синергійності	Вчинковості	Циклічності
Логічна структура вчинку (за В. А. Роменцем)	Ситуація: сукупність умов та обставин	Мотивація: перехід ситуації в мотивацію (<i>процес формування мотивів</i>)	Дія: (актуалізація готовності до внутрішніх змін та їх реалізація)	Післядія: рефлексія події та результату вчиненої дії
Моделі психопрофілактики	Універсальна, або пропедевтично-просвітницька	Селективна, або селективно-цільова	Цілеспрямована, або підтримувально-цільова	Посттравматична, або рефлексивна
Періоди життєвого шляху особистості	передтравматичний	дотравматичний	травматичний	посттравматичний
Категорія осіб, на яку спрямована психопрофілактика	Усі без винятку студенти	Студенти, які знаходяться у групі ризику: зрідка палять, вживають алкоголь, мають погану спадковість, виховуються у неблагополучних родинах тощо	Студенти, у яких проблема набула загрозливих форм, себто ті, хто має виражену девіантну поведінку – алко-чи тютюнозалежні, правопорушники, хворі на СНІД, онкозахворювання тощо	Студенти, які подолали вказану проблему чи хворобу, тобто ті, хто перебуває на етапі реабілітації чи змогли вийти зі складної життєвої ситуації
Рівень усвідомленості студентом проблеми та готовності до вчинкових дій	Молода людина не усвідомлює того, що звична повсякденна поведінка може бути небезпечною, а вчинки здатні спричиняти психодуховні травми	Шляхом безпосередньої включеності у комунікативну взаємодію із навколишніми відбувається реалістична оцінка власної життєдіяльності, формується адекватний рівень домагань та довіра до себе	Студент виважено та обдуманно вчиняє певні дії, що свідчать про його відповідальність, самоконтроль та впевненість у собі	Рефлексія подій та власних учинків, які спричинили виникнення певних психотравмуючих ситуацій шляхом глибинного пізнання студентом самого себе та сенсу власного життя; розвиток позитивно збалансованої Я-концепції
Стратегічне спрямування психопрофілактичних дій психолога	За допомогою оптимально підбраного психопрофілактичного інструментарію (форм, методів, засобів, способів), привернення уваги студентів до проблем, які можуть загрожувати їхньому фізичному та психічному здоров'ю	Повідомлення студентам конкретної інформації про ступінь ризику, допомога у здійсненні аналізу «за» і «проти» зміни звичної поведінки шляхом активної взаємодії з іншими учасниками освітнього процесу; отримання та систематизація життєво важливих знань і навичок, що відповідають за формування «здорових» життєвих орієнтирів та психокоректують особистісну ідентичність	Залучення молодих людей до низки вчинкових актів-подій, які приведуть їх до ціннісного переосмислення власного життєвого досвіду; діяльне зреалізування у різних соціальних ситуаціях резервів особистісного зростання студента	Створення та підтримання комфортного соціально-психологічного клімату освітнього закладу задля забезпечення умов формування у студентів психологічної стійкості при рефлексивному подоланні складних життєвих проблем, сприяння і підтримка кожної особистості у самопізнанні та саморозвитку

нологію. Основна мета останньої – максимально чітко спроектувати процес взаємодії в даному контексті психолога й усіх учасників освітнього процесу упродовж усього періоду навчання у ВНЗ, що оргдіяльнісно зреалізовує поетапність формування у студента позитивно-гармонійної Я-концепції (О.Є. Фурман (Гуменюк) [7]).

Відомо, що за своєю природою людина – творіння вільне, тому вчинки – це її власний вибір. Щоб змусити іншого зробити щось корисне, потрібно переконати його у доцільності цього так, щоб він особисто вирішив, що саме це йому життєво необхідно. Іншими словами, фахівцям-психологам треба відштовхуватися від внутрішніх, а не зовнішніх детермінант вчинкової організації людиною власного життя, і, можливо, це лише за умови створення вільного комунікативного простору, який би об'єднав усіх учасників психопрофілактичної діяльності – студентів, викладачів, кураторів, батьків, адміністрацію ВНЗ.

У будь-якому разі психопрофілактична діяльність фахівця психологічної служби ВНЗ не повинна зводитися тільки до подолання потенційно ризикованої поведінки “проблемних” студентів, а має бути системно спрямована насамперед на попередження проблем, пов'язаних зі збереженням психічного здоров'я юної особистості (формування активної життєвої позиції, зорієнтованої на здоровий спосіб життя, на освоєння нею прийомів і способів саморегуляції та самоконтролю, на її розвиток і саморозвиток, надання такої допомоги, яка актуалізує власні суб'єктні і суто індивідуальні ресурси). Крім того, психолог-практик покликаний звертати особливу увагу на ту категорію осіб, котрі традиційно “випадають” із поля зору організаторів та учасників освітнього процесу. Мовиться про студентів, які подолали вказану проблему чи хворобу і знаходяться у не менш складній ситуації, ніж ті, хто має яскраво виражені симптоми девіації. Адже саме системність, цілеспрямованість та регулярність роботи з ними спроможна бодай деякою мірою гарантувати відсутність чи зменшення ймовірності виникнення рецидиву.

У прийнятому нами підході двостороння спрямованість профілактичної діяльності дає змогу виокремити принаймні два аспекти її здійснення:

– *зовнішню психопрофілактику* (охорона психічного здоров'я особи ззовні), що здійс-

нюється різними суб'єктами розвивальної взаємодії (близькими людьми – батьками, рідними, друзями, а також викладачами, кураторами, психологами та ін.). Тут вона розглядається як діяльність психолога, спрямована на створення умов, що сприяють розвитку самопізнання, саморозуміння, самоприйняття, самоорганізації, самовдосконалення всіх учасників освітньої діяльності як суб'єктів (I курс), особистостей (II курс), індивідуальностей (III–IV курси) та універсумів (V–VI курси). Це повністю співпадає із визначеними О.Є. Фурман (Гуменюк) основними функціональними ролями Я-концепції у вітакультурній самореалізації, де суб'єкт трактується як джерело очікувань та потенційної психічної активності, особистість характеризується досягненням внутрішнього узгодження між модальностями Я, індивідуальність визначає інтерпретацію власного ментального досвіду, а універсум є проявом вищої духовної форми самотворення Я-концепції у сфері цілісної суб'єктивної реальності [7, с. 299];

– *самопрофілактику*, що ґрунтується на саморегуляції, самоконтролі, саморозвитку особистості й самісно постає як певний спосіб самозахисту людини, заснованого на її спроможності персонально розв'язувати актуальні життєві проблеми і визначати перспективи свого особистого шляху в лоні повсякдення сучасного суспільства.

Такий класифікаційний принцип порівневого розподілу психопрофілактики повністю співпадає із відомим законом розвитку Л.С. Виготського, згідно з яким будь-яке особистісне новоутворення народжується двічі: спочатку в зоні зовнішньої регуляції учасників соціальної взаємодії, а пізніше – як специфічна форма саморегуляції. Водночас він тотожний визначенню ступеня важкості наявного психосоціального “дефекту” особистості. На основі цього можна вказати і на відмінність у класифікації видів психопрофілактики в освітній сфері, яка має свою специфіку, відмінну від класифікації, визнаної в дефектології та медичній психології. Сутнісний зміст психопрофілактики в такому контексті передбачає забезпечення фахівцями психологічної служби ВНЗ відповідних умов для саморегуляції та саморозвитку особистості учасників освітнього процесу і для підтримки їх індивідуальнісних траєкторій самоздійснення. Потенційна можливість такого переосмислення сутності психопрофілактики, на нашу думку, полягає у

самому призначенні ПСУ, основною метою якої є збереження та забезпечення психодуховного здоров'я викладача та студента і як суб'єктів повсякденної поведінки, і як особистостей різних соціальних форм діяльності, і як індивідуальностей відповідального вчинення, і як універсумів самотворення [див. 43].

4. ОРГТЕХНОЛОГІЧНА МОДЕЛЬ ПСИХОПРОФІЛАКТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ФАХІВЦІВ ПСУ

Враховуючи усе вищевикладене та досвід попередніх пошукувань, що стосувалися дослідження проблематики ефективного функціонування ПСУ та авторської оргтехнологічної моделі її діяльності [42–43], нами була створена матриця-таблиця, що деталізує цілієстество-інструментальне наповнення психопрофілактичного напрямку роботи фахівців даного підрозділу (*табл. 2*). Нагадаємо, що дана матриця є органічним утіленням засадничих положень *модульно-розвивальної системи, розробленої проф. А.В. Фурманом*, і містить детально прописані та обґрунтовані завдання, зміст, форми, методи і результати повсякденної праці фахівців ПС, що панорамно умістовлює їхнє психопрофілактичне практикування.

Зрозуміло, що опис пропонованої таблиці-матриці виходить за формат завдань цього дослідження. Тому насамкінець підкреслимо головне: основне завдання психопрофілактичної роботи працівників ПСУ полягає у цілеспрямованому формуванні у студентської молоді цілісного уявлення про здоровий спосіб життя та неприйнятність різних форм асоціальної поведінки, а відтак й у здійсненні такого коректного психологічного супроводу юні, який би приводив до використання кожним учасником освітнього процесу переваг цього віку як важливої сходинки до власної психокультурної зрілості.

ВИСНОВКИ

1. Теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури та організаційно-методичної документації, що використовується у діяльності фахівців психологічної служби ВНЗ показав, що здебільшого психопрофілактика або зовсім не виокремлюється у самостійний напрям діяльності цього структурного підрозділу, або ж розглядається у поєднанні з

іншими видами практикування – психодіагностикою, психокорекцією, психопросвітою, психогігієною.

2. Традиційно виокремлюють три основних рівні організації психопрофілактики: *первинну*, – стратегічним пріоритетом якої є створення цілої системи позитивної профілактики, яка орієнтована не на проблему та її наслідки, а на потенційний захист від можливих загроз психічному здоров'ю і розвитку особистості, а також на розкриття та активізацію її психосоціальних ресурсів (на цьому рівні в центрі уваги психолога головним чином знаходяться студенти всіх вікових груп); *вторинну* – націлену на створення системи ранньої діагностики так званої “групи ризику”, тобто того кола осіб, у яких виникли проблеми в навчанні чи поведінці; тут головне завдання полягає у подоланні цих труднощів до того, як студенти стануть соціально або емоційно некерованими; *третинну* – коли здійснюється безпосередня робота з окремими особами, у яких спостерігаються яскраво виражені проблеми навчального чи особистісного характеру. Основною помилкою більшості психологів-практиків ПСУ ВНЗ є те, що вони увесь свій час витрачають на роботу з так званими студентами “групи ризику”, тим самим обмежуючи можливості співпраці з особами, у котрих видимих труднощів поки що немає, або вони вже встигли подолати певні перепони на своєму життєвому шляху і потребують постійної, систематичної і цілеспрямованої, підтримки.

3. Засадничим положенням при побудові *циклічно-вчинкової моделі психопрофілактичної діяльності фахівців ПСУ*, що ґрунтується на циклічно-вчинковому підході А.В. Фурмана та реалізує вимоги принципу вчинковості В.А. Роменця, стали чотири методологічних орієнтири [38, с. 76–80], які, з одного боку, повністю співпадають із логічною структурою вчинку, з іншого – деталізують, конкретизують та умістовлюють діяльність фахівців-психологів, котрі здійснюють психопрофілактику. При цьому матриця-таблиця одночасно є органічним утіленням засадничих положень *модульно-розвивальної системи* і деталізує цілієстество-інструментальне наповнення психопрофілактичного напрямку діяльності фахівців даного підрозділу та містить детально прописані й обґрунтовані завдання, зміст, форми, методи і результати їх роботи.

4. Сутнісний зміст психопрофілактики знаходить відображення в досягненні самої

Таблиця 2

Психопрофілактика як напрям діяльності психологічної служби університету

Цикл професійної підготовки: періоди цілісного освітнього процесу	Напрями діяльності психологічної служби університету			
	завдання діяльності	зміст діяльності	форми, методи і засоби діяльності	результат
Психологічна профілактика				
Інформаційно-пізнавальний: студент I курсу як суб'єкт освітньої поведінки	Залучення студента до психологічних знань щодо основних ризиків, які загрожують їхньому психічному і соціальному благополуччю, вміння розпізнавати та аналізувати свої емоції і почуття	Формування у студента комплексного знання про причини і наслідки різноманітних форм адитивної поведінки (вживання алкоголю, наркотиків, неправомірних дій тощо) і тих небезпек, які можуть їх супроводжувати (погіршення стану здоров'я, проблеми із законом тощо)	Бінарна лекція на тему «Шкідливі звички: «модний» самообман чи пастка для власного здоров'я»; «Жива анкета», яка спрямована на виявлення потенційних небезпек, а також підготовка пам'ятки, інформаційної листівки на задану тематику	Поглиблені знання студентів і викладачів про основні цивілізаційні небезпеки, які можуть порушити їхнє психічне здоров'я і соціальне благополуччя, озброєння їх інформацією про те, як убезпечити себе у ризикованих ситуаціях суспільного повсякдення
Нормативно-регуляційний: студент II курсу як особистість освітньої діяльності	Актуалізація процесу самопізнання і саморозвитку студента з метою підвищення рівня його обізнаності про потенційні загрози як зовнішніх чинників та обставин, так і власної діяльності і вчинків, які можуть привести до виникнення різноманітних психотравматичних ситуацій	Формування цілісного уявлення молоді про норми і цінності, здоровий спосіб життя, неприйнятність різних форм асоціальної поведінки та вироблення в неї соціально бажаного поведіння у суспільстві (толерантності, відповідальності, емпатії, оптимізму тощо)	Низка дидактичних, організаційно-діяльнісних та рольових ігор, театралізована вистава, що забезпечують як особистісну актуалізацію проблеми психічного здоров'я студента, так і пропонують адекватні способи її психологічного розв'язання	Система норм, еталонів і вмінь утвердження в студентському довіллі соціальної самовідповідальності, самоконтролю стосовного підтримки власного здоров'я, а також толерантність й емпатійність у ставленні до людей, які знаходяться у важких життєвих обставинах чи переживають психосоціальну кризу
Ціннісно-рефлексивний: студент III-IV курсів як індивідуальність освітніх учинків	Долучення студентів до низки вчинкових актив-подій щодо рефлексії власного життєвого шляху на предмет переосмислення тієї активності, яка спонукає їх до неприйнятних форм поведінки чи сумнівних учинків з метою їхнього попередження чи недопущення її в подальшому	Формування здатності до самоконтролю та вміння самостійно прогнозувати наслідки своїх дій у будь-яких складних життєвих ситуаціях на основі спроможності здобувати потрібну інформацію й аналізувати її відповідно до цілей, пов'язаних із розв'язуванням складних проблемних ситуацій у всіх сферах життєдіяльності, що сприяють збереженню психічного здоров'я	Ділові зустрічі з людьми, які пережили складні життєві ситуації (наркомани, алкоголіки, правопорушники, ВІЛ-позитивні тощо) й отримали перемогу над ними; заняття-тренінги, що сприяють виробленню активної життєвої позиції, впевненості у власних силах та особистісній і соціальній самореалізації	Ціннісно-сміслові змістовлення соціально прийнятних дій і вчинків на тлі розвиненої особистісної рефлексивності студента як індивідуальності, передусім програмне цілепокладання у виборі життєвого і професійного шляху; його щоденні інтелектуально-вольові зусилля над виконанням своєї позитивної життєвої програми.
Духовно-креативний: студент V-VI курсів як універсум освітнього самотворення	Створення інформаційно-спонукальних ситуацій, які утверджують бажання студента духовно зростати і професійно вдосконалюватися, а відтак прагнути до зміцнення і збереження свого психічного, соціального, духовного і душевного здоров'я	Формування активної життєвої позиції студента, зорієнтованої на здоровий спосіб життя, використання індивідуально дієвих прийомів і способів саморегуляції і самоконтролю, активізація власних – як суб'єктивних, так і особистісних – внутрішніх резервів у подоланні ним особистих труднощів і душевних проблем	Заснування постійно діючого молодіжного проекту «Здорова нація», безпосередніми організаторами і керівниками якого мають стати самі студенти, метою якого є створення сприятливого, комфортного та психодуховно здорового соціально-емоційного клімату у молодіжному середовищі ВНЗ	Сформовані самовизначення і самоповага як базові особистісні риси самоактуалізації студента як індивідуальності та універсуму із переважанням психодуховних форм (внутрішня свобода, творчість, відповідальність за себе і за інших, любов до Бога, України і професії тощо) над матеріальними маркерами повсякдення

мети психологічної служби ВНЗ – забезпеченні оптимальних умов для збереження, зміцнення і розвитку *психічного здоров'я особистості*, що є рамковим орієнтиром у діяльності практичного психолога. Практичний психолог виокремлює власне психологічний аспект проблеми психічного здоров'я й визначає його як стан гармонії внутрішнього світу людини, що забезпечує її стійку адаптацію до соціуму й що уможлиблює (на основі рефлексії) вільну актуалізацію нею індивідуально-психологічних спроможностей, у тому числі й нарощування здатності до самопізнання, самоприйняття і саморозвитку.

1. Беличева С.А. Основы превентивной психологии / С.А. Беличева. – М.: Ред.-издат. центр Консорциума “Соц.здоровье России”, 1993. – 56 с.
2. Болтівець С.І. Педагогічна психогігієна: теорія та методика : [монографія] / Сергій Іванович Болтівець. – К.: Редакція “Бюлетеня Вищої атестаційної комісії України”, 2000. – 302 с.
3. Вербицкий А.А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход: [метод. пособие] Александр А. Вербицкий. – М.: Высшая школа, 1991. – 207 с.
4. Выготский Л.С. Педагогическая психология: / Лев Семенович Выготский; [под ред. В.В. Давыдова]. – М.: Педагогика, 1991. – 480 с.
5. Гехт К. Психогигиена / К. Гехт. – М.: Прогресс, 1979. – 246 с.
6. Головин С.Ю. Словарь практического психолога: [Текст] / С.Ю. Головин. – Минск: Харвест, 2004. – 648 с.
7. Гуменюк (Фурман) О.Є. Теорія і методологія інноваційно-психологічного клімату загальноосвітнього закладу: [монографія] / Оксана Євстахіївна Гуменюк (Фурман). – Ялта – Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. – 340 с.
8. Дубровина И.В. Предмет и задачи школьной психологической службы / Ирина Дубровина // Вопросы психологии. – 1988. – №5. – С. 44–54.
9. Дубровина И.В. Школьная психологическая служба: Вопросы теории и практики / Ирина Владимировна Дубровина; Науч.-исслед. ин-т общей и пед. психологии Акад. пед. наук СССР. – М.: Педагогика, 1991. – 232 с.
10. Дубровина И.В. (ред.). Руководство практического психолога : Психологические программы развития в подростковом и старшем школьном возрасте: [уч. пос.]. – 3-е изд., стереотип. – М.: ИЦ “Академия”, 1998. – 128 с.
11. Дьяконов И.Ф. Медицинская психология: [Текст] / И.Ф. Дьяконов, А.И. Колчев, Б.В. Овчинников. – СПб.: ВМедА, 2005. – 386 с.
12. Жданова С.П. Психологическое сопровождение профессионального развития студентов-психологов: дисс... канд. психол. н.: спец. 19.00.07 “Педагогическая и возрастная психология” / Светлана Петровна Жданова. – Томск, 2007. – 132 с.
13. Жидкова В.В. Развитие психологической службы педагогического вуза: дисс... канд. психол. н.: спец.

- 19.00.07 “Педагогическая и возрастная психология” / Виктория Викторовна Жидкова. – Курск, 2006. – 138 с.
14. Карвасарский Б.Д. Клиническая психология / Б.Д. Карвасарский. – СПб.: Питер, 2008. – 246 с.
15. Коврова М.И. Психология и психопрофилактика / М.И. Коврова. – СПб., 2005. – 286 с.
16. Краткий психологический словарь / под ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. – М.: Политиздат, 1985. – 684 с.
17. Лакосина Н.Д. Медицинская психология / Н.Д. Лакосина, Г.К. Ушаков. – 2-е изд. – М.: Медицина, 1984. – 286 с.
18. Леснова А.Б. Психопрофилактика неблагоприятных функциональных состояний / А.Б. Леснова, А.С. Кузнецова. – М.: Политиздат, 1987. – 326 с.
19. Личность студента и успешность его обучения в вузе: монография [Текст] / В.А. Аверин, Л.П. Козыревская, В.Ф. Борщев / под общ. ред. В.В. Шкарина, В.А. Аверина. – Н.Новгород: ННГУ, 1991. – 468 с.
20. Малейчук Г.И. Психическое и психологическое здоровье: сравнительный анализ понятий / Г.И. Малейчук // Психология и школа. – 2004. – №3. – С. 24–34.
21. Мартынова Т.Н. Психолого-педагогическая поддержка становления и развития личности студента в деятельности психологической службы вуза: дисс... канд. психол. н.: спец. 19.00.07 “Педагогическая и возрастная психология” / Татьяна Николаевна Мартынова. – Кемерово, 1999. – 246 с.
22. Метелькова Е.И. Эффективность работы психолога в образовательном учреждении / Е.И. Метелькова // Вестник практической психологии образования. – 2007. – №2(11). – С. 30–41.
23. Морозова Н.В. Концепция психологической службы образования / Н.В. Морозова, С.В. Кривцова, Д.А. Иванов, М.В. Левит // Школьный психолог. – 1999. – № 10. – С. 8–12.
24. Овчарова Р.В. Технологии практического психолога образования: уч. пос. для студ. вузов и практик. раб-ов / Р.В. Овчарова. – М.: ТЦ “Сфера”, 2000. – 286 с.
25. Панок В.Г. Психологічна служба: [навч пос.] / В.Г. Панок. – Кам'янець-Подільський: Рута, 2012. – 488 с.
26. Панок В.Г., Острова В.Д. Психологічна служба вищого навчального закладу (організаційно-методичні аспекти) / Віталій Панок, Валентина Острова. – К.: “Освіта України”, 2010. – 230 с.
27. Пахальян В.Э. Психопрофилактика в практической психологии образования / В.Э. Пахальян. – М.: ПЕР СЭ, 2003. – 348 с.
28. Пахальян В.Э. Служба практической психологии в образовании: современное состояние и перспективы развития в России / В.Э. Пахальян // Магистр. – 1999. – № 5. – С. 69–84.
29. Платонов В.Я. Деловые игры: разработка, организация, проведение / В.Я. Платонов. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1991. – 548 с.
30. Практическая психология образования / под ред. И.В. Дубровиной: уч. для студ. высших и средних спец. уч. зав-ий. – М.: ТЦ “Сфера”, 2000. – 246 с.
31. Психогимнастика в тренинге / под ред. Н.Ю. Хрящевой. – СПб.: Изд-во “Речь”, 2006. – 286 с.
32. Психология здоровья / под ред. Г.С. Никифорова. – СПб.: Питер, 2000. – 468 с.

33. Психологія вчинку: Шляхами творчості В.А. Роменця: зб. ст. / упоряд П.А. М'ясоїд; відп. ред. А.В. Фурман. – К.: Либідь, 2012. – 296 с.
34. *Роменець В.А.* Предмет і принципи історико-психологічного дослідження / Володимир Роменець // Психологія і суспільство. – 2013. – №2. – С. 6–27.
35. *Рохлин Л.Л.* Психопрофілактика / Л.Л. Рохлин / Большая медицинская энциклопедия: В 30-ти т. / АМН СССР; гл. ред. Б.В. Петровский. – 3-е изд. – М.: Совет. энцикл., 1983. – Т.21. – С. 350–351.
36. Руководство практического психолога: психическое здоровье детей и подростков в контексте психологической службы / под ред. И.В. Дубровиной. – М.: Академия, 1995. – 386 с.
37. *Тарабакина Л.В.* Эмоциональное здоровье школьника в образовательном пространстве / Л.В. Тарабакина. – Н.Новгород: НГЦ, 2010. – 365 с.
38. *Фурман А.* Парадигма як предмет методологічної рефлексії / Анатолій В. Фурман // Психологія і суспільство. – 2013. – №3. – С.72–86.
39. *Фурман А.* Генеза науки як глобальна дослідницька програма: циклічно-вчинкова перспектива / Анатолій В. Фурман // Психологія і суспільство. – 2013. – №4. – С. 18–36.
40. *Фурман А.В.* Вступ до теорії освітньої діяльності: [курс лекцій] / Анатолій В. Фурман. – Тернопіль: ІЕСО, 2006. – 86 с.
41. *Фурман А.В.* Система інноваційної освітньої діяльності модульно-розвивальної школи та її комплексна експертиза / Анатолій В. Фурман // Психологія і суспільство. – 2005. – №2. – С.29–75.
42. *Фурман А., Надвичина Т.* Діагностичний напрям узмістовлення діяльності психологічної служби університету / Анатолій В. Фурман, Тетяна Надвичина // Психологія і суспільство. – 2014. – №3. – С. 69–101.
43. *Фурман А., Надвичина Т.* Психологічна служба університету: від моделі до технології / Анатолій В. Фурман, Тетяна Надвичина // Психологія і суспільство. – 2013. – №2. – С. 80–104.
44. *Фурман А.В.* Вітакультурне обґрунтування практичної психології / Анатолій В. Фурман // Практична психологія і соціальна робота. – 2003. – №4. – С. 23–27.
45. *Харитоновна Т.Е.* Онтологія, специфіка і особливості організації психопрофілактики в діяльності практического психолога: дисс... докт. психол. н.: 19.00.07. “Педагогическая психология” / Харитоновна Тамара Геннадьевна. – Нижний Новгород, 2012. – 468 с.
46. *Харитоновна Т.Г.* Психопрофілактика: методические рекомендации для студентов / Т.Г. Харитоновна. – Н.Новгород: ННГАСУ, 2011. – 286 с.
47. *Яценко Т.С.* Теорія і практика групової психокорекції: активне соціально-психологічне навчання: [навч. пос.] / Т.С. Яценко. – К.: Вища школа, 2004. – 649 с.
2. Boltivets S.I. Pedagogichna psikhohihiina: teoriia ta metodyka : [monohrafiia] / Serhii Ivanovych Boltivets. – K.: Redaktsiia “Biuletentia Vysshchoi atestatsiinoi komisii Ukrainy”, 2000. – 302 s.
3. Verbytskyi A.A. Aktivnoe obuchenye v vysshei shkole: kontekstnyi podkhod: [metod. posobyie] Aleksandr A. Verbytskyi. – M.: Vysshaia shkola, 1991. – 207 s.
4. Vyhotskyi L.S. Pedagogicheskaiia psikhohohiia: / Lev Semenovich Vyhotskyi; [pod red. V.V. Davydova]. – M.: Pedagogika, 1991. – 480 s.
5. Hekht K. Psikhohyhyena / K. Hekht. – M.: Prohress, 1979. – 246 s.
6. Holovyn S.I. Slovar praktycheskoho psikhohoha: [Tekst] / S.I. Holovyn. – Mynsk: Kharvest, 2004. – 648 s.
7. Humeniuk (Furman) O.Y. Teoriia i metodohiia innovatsiino-psikhohohichnoho klimatu zahalnoosvitnoho zakladu: [monohrafiia] / Oksana Yevstakhivna Humeniuk (Furman). – Yalta – Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky, 2008. – 340 s.
8. Dubrovyna Y.V. Predmet y zadachy shkolnoi psikhohohyehskoi sluzhby / Yryna Dubrovyna // Voprosy psikhohohyy. – 1988. – №5. – S. 44–54.
9. Dubrovyna Y.V. Shkolnaia psikhohohyeheskaiia sluzhba: Voprosy teoryy y praktyky / Yryna Vladymyrovna Dubrovyna; Nauch.-yssid. yn-t obshchei y ped. psikhohohyy Akad. ped. nauk SSSR. – M.: Pedagogika, 1991. – 232 s.
10. Dubrovyna Y.V. (red.). Rukovodstvo praktycheskoho psikhohoha : Psikhohohyeheskye prohrammy razvytyia v podrostkovom y starshem shkolnom vozraste: [uch. pos.]. – 3-e yzd., stereotyp. – M.: YTs “Akademiya”, 1998. – 128 s.
11. Diakonov Y.F. Medytsynskaia psikhohohiia: [Tekst] / Y.F. Diakonov, A.Y. Kolchev, B.V. Ovchynnykov. – SPb.: VMedA, 2005. – 386 s.
12. Zhdanova S.P. Psikhohohyeheskoe soprovozhdenye professionalnogo razvytyia studentov-psikhohohov: dyss... kand. psikhol. n.: spets. 19.00.07 “Pedagogicheskaiia y vozrastnaia psikhohohiia” / Svetlana Petrovna Zhdanova. – Tomsk, 2007. – 132 s.
13. Zhydkova V.V. Razvytye psikhohohyeheskoi sluzhby pedagogicheskoho vuza: dyss... kand. psikhol. n.: spets. 19.00.07 “Pedagogicheskaiia y vozrastnaia psikhohohiia” / Vyktoyoria Vyktorovna Zhydkova. – Kursk, 2006. – 138 s.
14. Karvasarskyi, B.D. Klynyeheskaiia psikhohohiia / B.D. Karvasarskyi. – SPb.: Pyter, 2008. – 246 s.
15. Kovrova M.Y. Psikhohohiia y psikhoprofilaktyka / M.Y. Kovrova. – SPb., 2005. – 286 s.
16. Kratyky psikhohohyeheskyi slovar / pod red. A.V. Petrovskoho, M.H. Yaroshevskoho. – M.: Polytyzdat, 1985. – 684 s.
17. Lakosyna N.D. Medytsynskaia psikhohohiia / N.D. Lakosyna, H.K. Ushakov. – 2-e yzd. – M.: Medytsyna, 1984. – 286 s.
18. Lesnova A.B. Psikhoprofylaktyka neblahopoluchnykh funktsyonalnykh sostoiany / A.B. Lesnova, A.S. Kuznetsova. – M.: Polytyzdat, 1987. – 326 s.
19. Lychnost studenta y uspeshnost eho obucheniya v VUZe: monohrafiia [Tekst] / V.A. Averyn, L.P. Kozyrevskaia, V.F. Borshchev / pod obshch. red. V.V. Shkaryna, V.A. Averyna. – N.Novhorod: NNHU, 1991.

REFERENCES

1. Belycheva S.A. Osnovy preventyvnoi psikhohohyi / S.A. Belycheva. – M.: Red.-yzzdat. tsentr Konsortsyuma “Sots.zdorove Rossyy”, 1993. – 56 s.

– 468 s.

20. Maleichuk H.Y. Psikhicheskoe y psikhologicheskoe zdorove: sravnitelnyy analiz poniatiy / H.Y. Maleichuk // Psikhologhiya y shkola. – 2004. – №3. – S. 24–34.

21. Martynova T.N. Psikhologo-pedahohicheskaya podderzhka stanovleniya y razvitiya lychnosti studenta v deiatelnosti psikhologicheskoy sluzhby vuza: dyss... kand. psikhol. n.: spets. 19.00.07 “Pedahohicheskaya y vozrastnaya psikhologhiya” / Tatiana Nykolaevna Martynova. – Kemerovo, 1999. – 246 s.

22. Metelkova E.Y. Yffektivnost raboty psikhologa v obrazovatelnom uchrezhdenii / E.Y. Metelkova // Vestnyk prakticheskoy psikhologhiy obrazovaniya. – 2007. – № 2(11). – S. 30–41.

23. Morozova N.V. Kontseptsyia psikhologicheskoy sluzhby obrazovaniya / N.V. Morozova, S.V. Kryvtsova, D.A. Yvanov, M.V. Levyt // Shkolnyy psikholog. – 1999. – № 10. – S. 8–12.

24. Ovcharova R.V. Tekhnologhiya prakticheskogo psikhologa obrazovaniya: uch. pos. dlia stud. vuzov y prakt. rab-ov / R.V. Ovcharova. – M.: TTs “Sfera”, 2000. – 286 s.

25. Panok V.H. Psikhologichna sluzhba: [navch pos.] / V.H. Panok. – Kamianets-Podilskyi: Ruta, 2012. – 488 s.

26. Panok V.H., Ostrova V.D. Psikhologichna sluzhba vyshchogo navchalnogo zakladu (orhanizatsiino-metodychni aspekty) / Vitalii Panok, Valentyna Ostrova. – K.: “Osvita Ukrainy”, 2010. – 230 s.

27. Pakhalian V.Y. Psikhoprofylaktyka v prakticheskoy psikhologhiy obrazovaniya / V.Y. Pakhalian. – M.: PER SY, 2003. – 348 s.

28. Pakhalian V.Y. Sluzhba prakticheskoy psikhologhiy v obrazovaniy: sovremennoe sostoianye y perspektivy razvitiya v Rossy / V.Y. Pakhalian // Mahystr. – 1999. – № 5. – S. 69–84.

29. Platonov V.I. Delovye yhry: razrabotka, orhanyzatsyia, provedeniye / V.I. Platonov. – M.: Yzd-vo Moskovskogo un-ta, 1991. – 548 s.

30. Prakticheskaya psikhologhiya obrazovaniya / pod red. Y.V. Dubrovnoi: uch. dlia stud. vysshikh y srednykh spets. uch. zav-yi. – M.: TTs “Sfera”, 2000. – 246 s.

31. Psikhohymnastyka v trenynhe / pod red. N.I. Khriashchevoi. – SPb.: Yzd-vo “Rech”, 2006. – 286 s.

32. Psikhologhiya zdorovia / pod red. H.S. Nykyforova. – SPb.: Pyter, 2000. – 468 s.

33. Psikhologhiya vchynku: Shliakhamy tvorchosti V.A. Romentsia: zb. st. / uporiad P.A. Miasoid; vidp. red. A.V. Furman. – K.: Lybid, 2012. – 296 s.

34. Romenets V.A. Predmet i pryntsyipy istoryko-psikhologichnogo doslidzhennia / Volodymyr Romenets // Psikhologhiya i suspilstvo. – 2013. – № 2. – S. 6–27.

35. Rokhlyn L.L. Psikhoprofylaktyka / L.L. Rokhlyn // Bolshaia medytynskaia yntsyklopedyia: V 30-ty t. / AMN SSS; gl. red. B.V. Petrovskiy. – 3-e yzd. – M.: Sovet. yntsykl., 1983. – T.21. – S. 350–351.

36. Rukovodstvo prakticheskogo psikhologa: psikhicheskoe zdorove detei y podrostkov v kontekste psikhologicheskoy sluzhby / pod red. Y.V. Dubrovnoi. – M.: Akademyia, 1995. – 386 s.

37. Tarabakyna L.V. Ymotsyonalnoe zdorove shkolnyka v obrazovatelnom prostranstve / L.V. Tarabakyna.

– N.Novhorod: NHTs, 2010. – 365 s.

38. Furman A. Paradyhma yak predmet metodolohichnoi refleksii / Anatolii V. Furman // Psikhologhiya i suspilstvo. – 2013. – №3. – S.72–86.

39. Furman A. Heneza nauky yak hlobalna doslidnytska prohrama: tsyklichno-vchynkova perspektyva / Anatolii V. Furman // Psikhologhiya i suspilstvo. – 2013. – №4. – S. 18–36.

40. Furman A.V. Vstup do teoriiy osvitynoi diialnosti: [kurs lektsiy] / Anatolii V. Furman. – Ternopil: IESO, 2006. – 86 s.

41. Furman A.V. Systema innovatsiinoi osvitynoi diialnosti modulno-rozvyvalnoi shkoly ta yii kompleksna ekspertyza / Anatolii V. Furman // Psikhologhiya i suspilstvo. – 2005. – № 2. – S.29–75.

42. Furman A., Nadvynychna T. Diahnostychny napriam uzmistovlenniia diialnosti psikhologichnoi sluzhby universytetu / Anatolii V. Furman, Tetiana Nadvynychna // Psikhologhiya i suspilstvo. – 2014. – №3. – S. 69–101.

43. Furman A., Nadvynychna T. Psikhologichna sluzhba universytetu: vid modeli do tekhnologii / Anatolii V. Furman, Tetiana Nadvynychna // Psikhologhiya i suspilstvo. – 2013. – №2. – S. 80–104.

44. Furman A.V. Vitakulturne obgruntuvanniia praktichnoi psikhologii / Anatolii V. Furman // Praktichna psikhologhiya i sotsialna robota. – 2003. – №4. – S. 23–27.

45. Kharytonova T.E. Ontologhiya, spetsyfyka y osobennosti orhanyzatsyy psikhoprofylaktyky v deiatelnosti prakticheskogo psikhologa: dyss... dokt. psikhol. n.: 19.00.07. “Pedahohicheskaya psikhologhiya” / Kharytonova Tamara Hennadevna. – Nyzhnyi Novhorod, 2012. – 468 s.

46. Kharytonova T.H. Psikhoprofylaktyka: metodicheskye rekomendatsyy dlia studentov / T.H. Kharytonova. – N.Novhorod: NNHASU, 2011. – 286 s.

47. Iatsenko T.S. Teoriia i praktika hrupovoi psikhokorektsii: aktyvne sotsialno-psikhologichne navchanniia: [navch. pos.] / T.S. Yatsenko. – K.: Vyshcha shkola, 2004. – 649 s.

АНОТАЦІЯ

Надвнична Тетяна Лонгінівна.

Моделі і схеми профілактичної роботи психологічної служби університету.

У пропонованому дослідженні здійснена спроба визначити та змістово наповнити психопрофілактичний напрям професійної діяльності фахівців психологічної служби університету. Для цього, зважаючи на доволі широкий діапазон проблемних питань (нечіткість розуміння предмета психопрофілактики, невизначеність її цілей та методологічних принципів, відсутність власних специфічних форм і методів роботи та ін.), що перешкоджають компетентно визначити цей напрям діяльності як самодостатній у теорії та практиці психологічної служби ВНЗ, запропоновано хронологічну схему становлення останнього, згідно з яким від-рефлексовано основні причини виникнення окресленого кола суперечностей. Проведений системний аналіз уможливив не лише виокремлення рівнів оргдіяльнісного здійснення психопрофілактики, а й дав

зможу виявити їх співвідношення із базовими структурними компонентами роботи психолога-практика, що актуалізувало питання місця і ролі даного напрямку у структурі діяльності вказаної служби. У зв'язку із недосконалістю понятійно-категорійного ладу розмежовано й уточнено низку понять, зокрема, конкретизовано найбільш загальне за змістом і широким за обсягом, й тому важко означуване, поняття “психічне здоров'я”, яке, з одного боку, є ключовим у вивченні вказаної проблематики, з іншого – належить до одного з найбільш спірних за значеннєво-смісловим наповненням. Проаналізувавши тематизми і концепти та врахувавши недоліки, які притаманні традиційним підходам, а головне – відштовхуючись від учинкового підходу в методології психологічної науки та моделей повного функціонального циклу модульно-розвивального освітнього метапроцесу інноваційної діяльності й психодідактичної творчості (за концепцією А.В. Фурмана), уперше презентовано теоретичну модель та матрицю-таблицю, що у взаємодоповненні уточнюють, конкретизують і деталізують цілісмістові та інструментальні збагачення повсякденної психопрофілактичної роботи фахівців ПСУ.

Ключові слова: система вищої освіти, університет, студентський вік, психологічна служба, професійна діяльність, психопрофілактика, психодіагностика, психопросвіта, психокорекція, психогігієна, рівні здійснення психопрофілактики, психічне здоров'я, циклічно-учинковий підхід, превентивна психологія, теоретична модель, циклічно-вчинкова модель, принцип вчинковості, оргтехнологічна модель, матриця-таблиця, теоретичні концепти, методологічні орієнтири, український соціум.

АННОТАЦІЯ

Надвничная Татьяна Лонгиновна.

Модели и схемы профилактической работы психологической службы университета.

В предлагаемом исследовании осуществлена попытка определить и содержательно наполнить психопрофилактическое направление профессиональной деятельности специалистов психологической службы университета. Для этого, учитывая достаточно широкий диапазон проблемных вопросов (нечеткость понимания предмета психопрофилактики, неопределенность ее целей и методологических принципов, отсутствие собственных специфических форм и методов работы и т. п.), которые препятствуют компетентно определить это направление деятельности как самодостаточное в теории и практике психологической службы ВНЗ, предложена хронологическая схема становления последнего, согласно с которой отрефлексированы основные причины возникновения очерченного круга противоречий. Проведенный системный анализ сделал возможным не только выделение уровней оргдеятельностного осуществления психопрофилактики, но и дал возможность выявить их соотношение с базовыми структурными компонентами работы психолога-практика, что актуализировало вопрос места и роли данного направления в структуре деятельности указанной службы. В связи с несовершенством понятійно-категоріального строя раз-

граничено и уточнено ряд понятий, в частности, конкретизировано наиболее общее по содержанию и широкое по объему, и поэтому сложно определяемое, понятие “психическое здоровье”, которое, с одной стороны, является ключевым в изучении указанной проблематики, с другого – принадлежит к одному из наиболее спорных по смысловому наполнению. Проанализировав тематизмы и концепты и учтя недостатки, какие присущие традиционным подходам, а главное – отталкиваясь от поступкового подхода в методологии психологической науки и моделей полного функционального цикла модульно-развивающего образовательного метапроцесса инновационной деятельности и психодідактического творчества (согласно концепции А.В. Фурмана), впервые предложена теоретическая модель и матрица-таблица, что во взаимодополнении уточняют, конкретизируют и детализируют целесодержательное и инструментальное обогащение повседневной психопрофилактической работы специалистов ПСУ.

Ключевые слова: система высшего образования, университет, студенческий возраст, психологическая служба, профессиональная деятельность, психопрофилактика, психодіагностика, психопросвещение, психокоррекция, психогігієна, уровни осуществления психопрофилактики, психическое здоровье, циклически-поступковый подход, превентивная психологія, теоретическая модель, циклически-поступковая модель, принцип поступковости, оргтехнологическая модель, матрица-таблица, теоретические концепты, методологические ориентиры, украинский социум.

ANNOTATION

Nadvynychna Tetiana.

Models and schemes of prophylactic work of psychological service of university.

In the proposed research implemented an attempted to determine and fill psycho-prophylactic direction of professional activity of specialists of psychological service of the university. For this, considering quite wide range of problem questions (illegibility of understanding the subject of psycho-prophylactic, uncertainty of its goals and methodological principles, absence of own specific forms and methods of work, etc.) that hinder competently determine this direction of activity as self-sufficient in theory and practice of psychological services of universities, proposed chronological scheme of establishment of the last one, whereby reflexived the main reasons of appearance such contradictions. Conducted system analysis made it possible not only singling out levels of organization-activity implementation of psycho-prophylactic but also made it possible to reveal their relationship to the basic structural components of work of psychologist-practitioner that actualized the question of the place and role of given direction in the structure of activity of the specified service. Due to imperfection of conceptual-categorical order demarcated and clarified a number of concepts, in particular concretized the most general in content and broad in scope and that's why difficult signified concept “mental health” which on the one hand is the key to

learning specified problem, and on the other - belongs to one of the most controversial for meaning-semantic filling. After analyzing themes and concepts and considering shortcomings which inherent to traditional approaches and the main – pushing from committing approach in methodology of psychological science and models of fully functional cycle of module-developing educational multi-process of innovation activity and psycho-didactical creativity of A. V. Furman, firstly presented theoretical model and matrix-table that in complementarity clarify, concretize and detail goal-content and instrumental

enrichment of everyday psycho-prophylactic activity of specialists of PSU.

Key words: *system of higher education, university, student age, psychological service, professional activity, psycho-prophylactic, psycho-diagnostics, psycho-education, psycho-correction, psycho-hygiene, levels of implementation psycho-prophylactic, mental health, cycle-committing approach, preventive psychology, theoretical model, cycle-committing model, principle of committing, organization-technological model, matrix-table, theoretical concepts, methodological guidelines, Ukrainian society.*

Надійшла до редакції 25.06.2015.

КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ

Саннікова О.П., Саннікова А.О.

Сценічні бар'єри: диференціально-психологічний підхід : [монографія] / Ольга Саннікова, Анастасія Саннікова. — Одеса: ВМВ, 2014. — 238 с.

У монографії подано результати теоретико-емпіричного дослідження проблеми сценічних бар'єрів особистості. З авторських позицій концентровано феномен сценічного бар'єра як актуального стану і як стійкої властивості особистості – схильності до переживань сценічного бар'єра; уточнено сутність феномена, досліджено його структуру та покомпонентний склад показників. Вивчено психологічні характеристики особистості виконавців, схильних і не схильних до сценічних бар'єрів, виявлено зміст і джерела їх виникнення.

Презентовано авторський тест-опитувальник індивідуальної міри виразності в особистості схильності до сценічного бар'єру та бар'єру публічних виступів; наведено оригінальний психологічний інструментарій, призначений для дослідження різних аспектів адаптивності та емоційності.

Для науковців, аспірантів, студентів, психологів, музикантів, представників творчих професій та широкої читацької аудиторії.